

توسعه پایدار شهری

بررسی هویت مکانی با در نظرگیری کیفیات فضایی مکان در محیط آموزشی (نمونه موردی مدرسه چهارباغ اصفهان)

ساناز بهشتی راد^{۱*}، ریحانه السادات سجادی^۲

چکیده

اصولاً هویت یک پدیده، امری انتزاعی و منفک از سایر موضوعات مرتبط با آن پدیده نیست. مکانی که شخص در آن قرار می‌گیرد یکی از موضوعات مرتبط با هویت است و می‌تواند در شکل‌گیری هویت مخاطبان آن مکان مؤثر باشد. از آنجایی که مکان نخستین قرارگاه ارتباط مستقیم با جهان و محل زندگی انسان است، از این رو پرداختن به آن اهمیت می‌یابد. احساس تعلق و وابستگی به مکان از هویت مکان نشأت می‌گیرد. در نتیجه، مکانی که دارای هویت باشد می‌تواند یادآور باورها و اعتقادات افراد مرتبط با آن باشد و به هویت بخشیدن به آنان و ایجاد حس تعلق در آن‌ها کمک کند.

آنچه امروز به‌عنوان الگوی کالبدی مدرسه شناخته می‌شود، حرف چندان تازه و مهمی نسبت به نخستین نمونه‌های مدارس جدید مطرح نساخته است. این در حالی است که محتوای آموزشی مدرسه از آن زمان تاکنون تغییرات بسیاری را شاهد بوده است. لذا به موازات تغییر سیستم و برنامه آموزش مدارس، الگوی محیطی مدارس نیز باید تکامل یابد؛ امری که در تاریخ مدارس معاصر ایران به‌ندرت اتفاق افتاده است. این مقاله سعی دارد به بیان الگویی برای هویت کالبدی مدارس از طریق بیان کیفیت فضایی مدارس سنتی نسبت به مدارس جدید بپردازد. در این راستا با رویکردی کیفی مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و پژوهش میدانی، با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، ابتدا به تعریف مختصری از هویت، مکان، هویت مکان، عناصر تأثیرگذار بر هویت مکان می‌پردازیم، سپس یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر هویت مکان که کیفیت فضایی مکان است را مورد بررسی قرار می‌دهیم و در انتها به بررسی کیفیات ظاهری مکان در مدرسه چهارباغ می‌پردازیم.

واژه‌های کلیدی: هویت مکان، کیفیت فضایی مکان، مدرسه چهارباغ

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش عالی دانش‌پژوهان، اصفهان

۲- دکترای مرمت بناها و بافت‌های تاریخی، مدرس مؤسسه آموزش عالی دانش‌پژوهان، اصفهان

* نویسنده مسئول: sanaz.brad@yahoo.com

۱- مقدمه

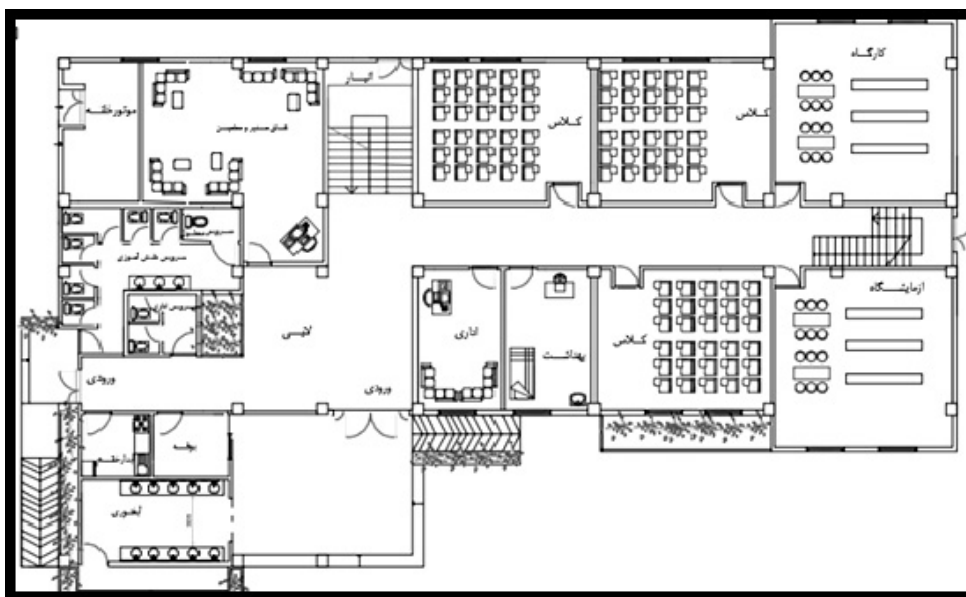
در دوران جدید ما با مسئله‌ای به نام بی‌هویتی یا به گفته نوربرگ شولتز «از دست رفتن مکان» مواجه هستیم. بحران هویت که در واقع به تقابل بین هویت موجود و هویت مورد نظر یا بین هویت انسان و آرمان‌هایش و یا بین هویت انسان و هویت جامعه‌ای که الگوی وی می‌باشد مربوط می‌شود، موضوعی است که در طول تاریخ، انسان‌ها و جوامع مختلف کم‌وبیش با آن مواجه بوده‌اند. امروزه «از دست رفتن مکان» حقیقتی است که نوعی سرگشتگی و بیگانگی را برای انسان به ارمغان آورده است و این بیگانگی پیامدهایی چون از دست رفتن حس تعلق و وابستگی را به همراه خواهد داشت. این بی‌مکانی و بی‌هویتی در اکثر فضاهای امروز دیده می‌شود. فضای آموزشی نیز از این معضل مستثنی نمی‌باشد.

سال‌های آغازین قرن بیستم با تحولاتی در سیستم آموزشی مواجه بوده است که فصلی نوین از آموزش و پرورش را رقم زد در این راستا نیاز به تأسیس مدارس پدید آمد که این مدارس به دلیل نبود حرکتی سازمان‌یافته و تحت تأثیر فرهنگ غربی از الگوی مدارس خارجی استفاده گردید. در این برهه از زمان مدارس با فاصله گرفتن از الگوی سنتی و رویکرد فرهنگ غربی پدید آمدند که فاقد ارزش‌های اصیل بودند و از نظر استانداردهای فنی، ملاحظات محیطی و هویت معماری در سطح پایینی قرار داشتند. الگوهای سنتی کالبد مدارس دچار تحولات و دگرگونی‌های بسیاری شده است. مدارس سنتی ایرانی به دلیل پاسخگویی به نیازهای کاربردی و محیطی در طول سالیان بسیار مانند دیگر فضاهای معماری سنتی فضاهایی پایدار بوده است. لیکن در روزگار معاصر، این الگوهای سنتی فرصت انطباق با

شیوه‌های نوین آموزشی را نیافته و در جدال نابرابر میان سنت و نوگرایی رو به نابودی کشیده شدند. هدف از این پژوهش بیان الگویی از کیفیات ظاهری مدرسه سنتی برای مدارس جدید است، تحقیق در نوشتار حاضر مبتنی بر مطالعات اسنادی و پژوهش‌های میدانی است و بر اساس مرور مستندات مربوط به تحقیقات بارز و برجسته در زمینه‌های مکان، هویت و هویت مکان می‌باشد. سپس با استفاده از پژوهش‌ها و مشاهدات میدانی به بیان کیفیات ظاهری مدرسه چهارباغ می‌پردازد.

۲- ساختار فعلی مدارس

از ابتدای قرن جاری، الگوی معماری یک مدرسه عبارت بوده از ردیف مستقیم و یکنواخت کلاس‌ها در پلان، ردیف مستقیم و یکنواخت پنجره‌ها در نما و ردیف مستقیم و یکنواخت میزها در آرایش کلاس درس (شکل ۱). ترکیب ردیف‌های موازی سلسله‌ای از خطوط مستقیم برای حرکت در مدرسه را ترسیم می‌نماید؛ از درب حیاط به ورودی ساختمان، سپس در امتداد راهروها و سرانجام به داخل کلاس و در جهت قرارگیری نیمکت‌ها. این نوع نگرش خطی از دانش آموزان می‌خواهد که انضباط و نظم را صرفاً در شکل فیزیکی صف‌ها تصور کرده و در داخل کلاس نیز بر طبق همین قاعده تنها به نقطه مقابل خود، یعنی محل استقرار معلم چشم بدوزند. با این تصور محیط فیزیکی تعلیم و تربیت جدید چندان متفاوت با محفظه نگهداری اشیاء بی‌جان نبوده و اساساً جنبش، پویایی و تحرک عملی در آن راهی ندارد. واقعیت این است که در کنار تحولات تاریخی و فرهنگی که منجر به دگرگونی معماری مدارس و فاصله گرفتن از الگوهای سنتی شد، درایت و تعمق آگاهانه نسبت به ملزومات یک فضای آموزشی سازنده به خدمت گرفته نشده است.

شکل (۱). مدرسه ابتدایی سه کلاسه، منبع: نگارندگان

در دیدگاه روانشناسی، روانشناسان یکی از مشخصات شخصی تر را احساس هویت می دانند و آن عبارت است از احساسی که انسانی نسبت به استمرار حیات روانی خود دارد و یگانگی و وحدتی که در تقابل اوضاع و احوال متغیر خارج همواره در حالات روانی خود حس می کند. این ثبات یکی از خصایص هویت شخصیت انسانی است.

با توجه به تعاریفی که از هویت ارائه گردید می توان فهمید که هویت وابسته به دو مؤلفه انسان و محیط اطراف اوست، بنابراین شناخت محیط و عوامل محیطی که می تواند بر شکل گیری هویت انسان تأثیر بگذارد حائز اهمیت می باشد.

۴- مکان

«مکان مفهومی انتزاعی و ذهنی نیست، بلکه نخستین قرارگاه ارتباط مستقیم با جهان و محل زندگی انسان است. به همین دلیل سرشار از معنا، واقعیت های کالبدی و تجربه های انسانی بوده و رابطه عاطفی عمیقی با انسان برقرار می کند. مکان محل وقوع رخدادهاست، داشتن

مدارس سنتی از آن جهت دارای هویت می باشند که انسان توانسته در آن ها به عنوان موجودی عینی فعالیت کرده و ادراکات ناشی از آن ها را با پیشینه فرهنگی ذهن خویش تطبیق دهد.

۳- هویت

تعاریفی که از هویت ارائه می شود را می توان بر اساس حوزه های پدیدارشناسانه، عرفانی و روانشناسی دسته بندی کرد که در زیر به آن ها اشاره می کنیم؛

در دیدگاه پدیدارشناسانه، هویت به امری دوطرفه اطلاق می شود؛ یعنی تصویری در ذهن انسان است و شاخصه ای در پدیده وجود دارد که وحدت این دو عامل، منجر به احراز هویت می گردد (حجت ۱۳۸۷).

در دیدگاه عرفانی، «هویت معطوف به شناخت مرز خود از دیگری است و به زندگی معنا می بخشد. نکته قابل تأمل در این مفاهیم آن است که هویت در ارتباط با انسان، چیزی از پیش موجود نمی باشد، بلکه همیشه ساخته و نوبه نو می شود» (تقوایی ۱۳۹۱).

مکانی مشترک به معنای داشتن هویت مشترک است، یعنی متعلق به یک گروه بودن است» (میر مقتدایی و طالبی ۱۳۸۵:۹).

«مکان‌ها مملو از کیفیت‌های گوناگون هستند و از این رو، مداخلات انسانی در مکان، زمانی به بهترین وجه به ثمر می‌نشیند که این کیفیت‌ها به خوبی شناخته شوند. مکان‌ها اساساً به دلیل وجود کیفیت‌های ذاتی موجود در محیط فیزیکی، مکان است» (شریفی و دیگران ۱۳۹۲) «مکان‌ها ذاتاً پایگاه‌های معنایی هستند که در طول زندگی بر اساس رویداد شکل گرفته‌اند. با آغوشن آن‌ها با معنا، افراد و گروه‌ها یا جوامع، فضا به مکان تغییر می‌کند، یعنی به سبب رویدادن خاطره‌ی جمعی، فضا تبدیل به مکان می‌شود» (حبیب ۱۳۸۷، ۴۳).

مکان‌های زیست خود ویژگی‌های انسانی و رفتاری را تا حدودی مشخص می‌کنند. برعکس هم صادق است، مکان‌ها به وسیله‌ی هویت‌های انسانی تحت تأثیر قرار می‌گیرند.

۵- هویت مکان

«به لحاظ شناخت‌شناسی، هویت مکانی عبارت از فهم و تبیین الگوها و قانون‌مندی‌های ساختاری- عملکردی منظم و مشخص در یک مقیاس فضایی است که با تغییر مقیاس فضایی و زمانی نظم و بی‌نظمی در آن پیدا و پنهان می‌شود» (شریفی و دیگران ۱۳۹۲).

هویت مکانی به سبب درهم تنیدگی محیط و انسان به وجود می‌آید. ما بخشی از محیط اطرافمان هستیم. همه چیز قسمتی از یک کل است و دنیاهای انسانی و طبیعی همگی بخشی از یک تسلسل‌اند.

به گفته‌ی نوربرگ شولتز هویت مکانی نوعی شناخت‌شناسی انسانی الگوهای پیرامونی محیط زیست است که مکان را برای سکونتگاه خود و آرامش گرفتن در آن در طی تاریخ طولانی و با تکامل تجربه‌های خود اختیار کرده است (نوربرگ شولتز ۱۹۹۶).

به عقیده الکساندر، هویت در محیط فرهنگی تجلی می‌کند که ارتباط طبیعی و منطقی بین فرد و محیط حاصل شده، وی معتقد است که بین فرد و محیط زندگی اش ارتباط و احساس تعلق خاطر به وجود نخواهد آمد، مگر آن‌که قادر به شناخت عمیق و تشخیص آن باشد، توان درک تمایز آن نسبت به محیط‌های دیگر را نیز داشته باشد و بداند در چه زمانی و به چه صورت، پاسخ مناسبی به کشش‌های انجام یافته در آن محیط بدهد (الکساندر ۱۹۷۷).

آنچه که از تعاریف ذکر شده می‌توان فهمید آن است که هویت در ارتباطی دوطرفه میان انسان و محیط شکل می‌گیرد پس هویت مکان وابسته به عواملی است که بر مکان و انسان تأثیر می‌گذارد. در رابطه با انسان، شخص می‌تواند به صورت فردی یا جمعی تأثیرگذار باشد. انسان به صورت فردی با قرار گرفتن در یک مکان تحت تأثیر عوامل محیطی خاطراتی در ذهنش شکل می‌گیرد که آن مکان را برایش با هویت می‌کند. همچنین انسان‌ها با باورها و اعتقادات مشترک به صورت جمعی هنگامی که در یک مکان قرار می‌گیرند، با انجام فعالیت‌های جمعی برای آن مکان هویت خاصی قائل می‌شوند که در ذهنشان خاطره‌ای جمعی از آن مکان شکل می‌گیرد.

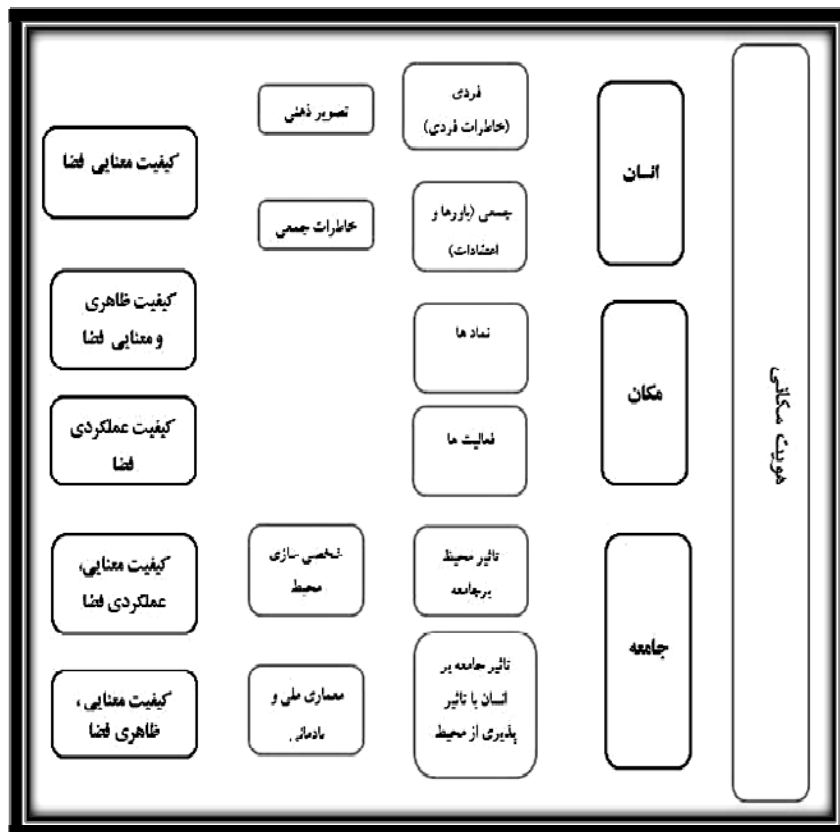
در رابطه با مکان کیفیات فضایی مکان و حس مکان مطرح می‌شود. مکان‌ها با داشتن کیفیات فضایی که شامل کیفیت ظاهری، کیفیت عملکردی و کیفیت معنایی است برای هر مکان هویتی ایجاد می‌کند که با دیگر مکان‌ها متفاوت است. مکان‌ها تحت تأثیر کالبد، فعالیت، نمادها و رفتاری که در محیط شکل می‌گیرد احساسی را در فرد ایجاد می‌کند که آن را حس مکان می‌نامند. مکانی که دارای این ویژگی است می‌تواند دارای هویت نیز باشد. با گذر زمان خاطراتی که در ذهن افراد با قرار گرفتن در محیط چه به صورت فردی و چه خاطره‌ای جمعی شکل می‌گیرد آن مکان را برای افراد با هویت می‌کند.

به آن‌ها ویژگی‌های اساسی یا کیفیت‌های پدیده گفته می‌شود این ویژگی‌ها که قابل ادراک می‌باشند می‌توانند حاصل از فرم یا عملکرد و یا معنای یک عینیت باشد که به ترتیب کیفیت‌های بصری یا ظاهری، کیفیت‌های عملکردی، کیفیت‌های معنایی نامیده می‌شوند» (پاکزاد، ۱۳۸۵، ۱۰۸) (جدول (۱)).

«چگونگی عناصر و رابطه موجود میان عناصر ادراک شده فضا، کیفیت‌هایی را ساطع می‌کنند که به تنهایی و یا با یکدیگر باعث احساس‌هایی در فرد می‌گردند مانند هویت، خوانایی و... این احساس‌ها معلول کیفیت‌هایی می‌باشند که به آن‌ها کیفیت‌های فضایی می‌گویند. کیفیت‌های فضایی وابسته به مناسباتی است که از آن روابط هندسی ناشی می‌گردند» (پاکزاد، ۱۳۸۵، ۱۱۰).

عامل دیگر اثرگذار بر هویت، جامعه است که در ارتباط با انسان و محیط تعریف می‌شود. انسان با ساخت محیط و شخصی‌سازی آن با توجه به علایق و نیازهای خود مکانی با ویژگی‌هایی خاص را به جامعه معرفی می‌کند که می‌تواند بر جامعه تأثیر بگذارد. جامعه نیز با القاء ویژگی‌های فرهنگی و اعتقادی افراد یک جامعه معماری با ویژگی‌های ملی و یادمانی ایجاد می‌کند که آن معماری بر مخاطبش که انسان است اثر می‌گذارد در نتیجه همواره چرخه‌ای بین سه مؤلفه جامعه، انسان و معماری در جریان است (شکل (۲)).

«یکی از عوامل اثرگذار بر هویت مکان، کیفیت فضایی مکان است. کیفیت فضایی مکان، چگونگی یک چیز یا پدیده می‌باشد که تأثیر عاطفی و عقلانی خاص بر انسان دارد. برخی از ویژگی‌ها نقش اساسی تری بازی می‌نمایند که

شکل (۲). رابطه عوامل اثرگذار بر هویت مکانی با کیفیات فضایی مکان، منبع: نگارندگان

شکل (۳). مدرسه چهارباغ اصفهان. منبع: سارینا میچودا

در بررسی کیفیات مکانی، کیفیات ظاهری اولین عاملی است که مورد توجه مخاطبین قرار می‌گیرد، ظاهر یک بنا نشان‌دهنده عملکرد بناست. با استفاده از کیفیات ظاهری متناسب با بنای مورد نظر می‌توان بسیاری از مفاهیم را به مخاطب القا کرد. بدین منظور به بررسی کیفیات ظاهری مدرسه چهارباغ می‌پردازیم.

۷- بررسی کیفیات ظاهری مکان، در مدرسه

چهارباغ

۷-۱- نفوذپذیری بصری

نفوذپذیری بصری، ارتباطی است که به لحاظ دیداری، بین درون و بیرون ایجاد شده و امکان بسط یافتن این دو فضا در امتداد یکدیگر را برای مخاطبان فراهم می‌سازد. در مدرسه چهارباغ به دلیل استفاده از فضاهای باز و نیمه‌باز اکثر فضاها تا حدودی برای مخاطب قابل‌رؤیت است.

۷-۲- شفافیت

نقطه مقابل مفهوم فضای بسته، مفهوم شفافیت است، در چنین فضایی، مسیر حرکت انسان و یا نگاه او در تداومی پیوسته صورت می‌گیرد، به طوری که گشایش‌های فضایی در خطوط افقی و عمودی موجب شفافیت فضا می‌گردد که دورنما و منظر نهایی در افقی لایتناهی، مجدداً جان و جلوه تازه به خود می‌گیرد. از تأثیرات این ویژگی بر فضا

جدول (۱). شاخصه‌های کیفیات فضایی مکان به تفکیک کیفیت ظاهری، عملکردی، معنایی. منبع: نگارندگان

کیفیات عملکردی	کیفیات ظاهری	کیفیات معنایی
نفوذپذیری	نفوذپذیری بصری	نقش انگیزی ذهنی
دسترسی	شفافیت	استفاده از مصالح آشنا
انعطاف‌پذیری	خوانایی در فرم	استفاده از رنگ و نور
حفظ تسلسل حرکت	سازگاری بصری	استفاده از نمادها و نشانه‌ها
سازگاری کاربری‌ها	امکان شخصی‌سازی	غناي حسی
تنوع و غناي فعالیت‌ها	محصوریت فضا	الگوهای تکرارشونده
	پیوستگی لبه‌ها	
	کنترل محورهای دید و پرسپکتیو	
	سلسله‌مراتب	
	مقیاس	
	هارمونی	
	تزیینات	
	مقیاس انسانی	
	انسجام	
	وضوح	

۶- مدرسه چهارباغ

مدرسه چهارباغ به صورت چهار ایوانی است. هفده تاب نمای دو طبقه آجری در اطراف ورودی خودنمایی می‌کنند. قسمت داخلی مدرسه شامل هشتی، ورودی، حیاط داخلی، گنبد، مناره است. ایوان‌ها و حجره‌های صحن چهار ایوانه مدرسه رو به باغی پردرخت قرار دارد که جویباری از میان آن می‌گذرد. صحن مدرسه چهارباغ نمونه کامل یک معماری درون‌گرا و بومی بشمار می‌رود. حجره‌هایی که در دو طبقه و در فواصل ایوان‌های مدرسه ساخته شده‌اند به سکونت طلاب علوم دینی اختصاص داشته است. اکثر این حجره‌ها دارای نقشه یکسانی است. در جلوی این حجره‌ها ایوانچه زیبا و خوش‌طرحی قرار دارد. در جبهه شمالی مدرسه، ایوان شمالی با دهانه نسبتاً عریض و ارتفاع زیاد قرار دارد که در جبهه مقابل آن گنبد و مناره‌های ایوان جنوبی دیده می‌شود. شبستان مسقف مدرسه چهارباغ که در ضلع شرقی مدرسه واقع شده به محوطه زیر گنبد مربوط می‌شود (شکل (۳)).

۷-۵- محصوریت فضایی

احساس محصور بودن در فضا اساساً «بر رابطه فاصله چشم ناظر از ارتفاع بدنه محصورکننده فضا استوار است. عناصر محصورکننده فضا با توجه به موقعیت و سلیقه طراح انتخاب شده و می توان با استفاده از موارد زیر آن را ایجاد کرد:

۱- قسمت های سرپوشیده یک معبر

۲- بدنه فضا

۳- ردیفی از درختان

۴- اختلاف سطح (توسلی ۱۳۶۵)

در مدرسه چهارباغ حجره های دو طبقه با نسبت ارتفاعی آن نسبت به حیاط و استفاده از درختان، محصوریتی نسبی برای مجموعه ایجاد کرده اند.

۷-۶- سلسله مراتب

یکی از شاخصه های معماری سنتی ایران استفاده از نظام سلسله مراتب فضایی است که در مدارس نیز رعایت شده است. این اصل باعث ایجاد حس آمادگی در مخاطب برای رسیدن به فضای مورد نظر است. بسیاری از جنبه های طرح نیازمند تسلط بصری برخی از قسمت های آن بر برخی دیگر است. در ترکیب های پیچیده تر، به کارگیری سلسله مراتب برای برقراری نظم اجزا با کل، ضروری است (طیبیان، چربگو، و عبدالمهر ۱۳۹۰).

در مدرسه چهارباغ با گذر از هشتی وارد فضای باز مجموعه می شویم که حیاط اصلی مجموعه است در ۴ طرف حیاط حجره ها با ایوانچه هایش قرار دارد که حس حرکت به سوی فضای شبستان اصلی که نقش مدرس اصلی را بازی می کند، بر عهده دارد.

۷-۷- هارمونی

هارمونی عبارت است از همخوانی و هماهنگی مطلوب بین اجزاء موجود در یک فضا، اساس هارمونی بر پایه انتخاب دقیق و صحیح عناصر و اجزاء با یکدیگر شکل می گیرد. هارمونی را می توان با تغییر عواملی مثل اندازه اجزاء، مواد و مصالح، هم جهت بودن، رنگ، نور، سایه، فرم و نسبت ایجاد کرد.

می توان ارتباط درون و بیرون، تداوم، یکپارچگی، کاهش توده و افزایش فضای خالی، دل بازی، سبکی و نورانیت، وابستگی آن با مفهوم سلسله مراتب و انعطاف پذیری فضایی را نام برد (دبیا ۱۳۷۸).

در مدرسه چهارباغ استفاده از ایوانچه های جلوی حجره ها فضای نیمه بازی را پدید آورده است که در عین آن که فضای باز و بسته را به هم پیوند می دهد و باعث شفافیت فضا نیز شده است، این ایوانچه ها حس سیالیت در فضا را ایجاد می کند و در عین حال از نظر آسایش اقلیمی نیز حائز اهمیت است.

۷-۳- خوانایی در فرم

خوانایی، کیفیتی است که باعث قابلیت درک یک مکان و بازشناختن آن از سایر مکان ها می شود.

در مدرسه چهارباغ، استفاده از فرم های ساده و متناسب با عملکرد فضا موجب خوانایی مجموعه شده است و دیگر در مخاطب حس سرگردانی ایجاد نمی شود، بدین ترتیب مخاطب می تواند به راحتی فضای مورد نظر را با توجه به فرم ارائه شده پیدا کند.

۷-۴- سازگاری بصری

سازگاری بصری، به مفهوم متناسب بودن خصوصیت بصری محیط با عملکرد و معنی محیط مزبور است.

در مدرسه چهارباغ، ساختار فضا متناسب با عملکرد آن می باشد. برای مثال قرارگیری حجره ها دورتادور بنا و تقسیم ارتفاعی آن در دو طبقه نیاز اقامتی ساکنان را پاسخ گو می باشد. تمام اندام های بنا با توجه به تناسب و فرم مناسب یک کل را تشکیل می دهد. نسبت فضاهای پر و خالی متناسب با نیازهای مجموعه در نظر گرفته شده است. همه اجزای بنا دست در دست یکدیگر داده تا یک کل واحد که پاسخگوی نیازهای مجموعه است را تشکیل دهند.

در مدرسه چهارباغ، از کناره هم قرار گیری حجره‌ها با تناسب و مصالح یکسان ریتمی در بنا ایجاد می‌شود. همخوانی و هماهنگی اجزاء مجموعه باعث ایجاد هارمونی می‌گردد.

۸-۷- تزئینات

تزئین در معماری اسلامی ساختمان را همچون پوششی در بر می‌گیرد. عناصر تزئین بیشتر شامل خوشنویسی، نقوش هندسی و گیاهی، نور و آب می‌شود. در این معماری از آنجایی که هنر و عناصر تزئینی در خدمت اعتقادات است و این عقاید بر کل زندگی و کاربری‌های مختلف معماری جاری می‌باشد، بنابراین در تمامی انواع بناها و اشیاء، به کار گرفته می‌شود.

در مدرسه چهارباغ استفاده از کاشی کاری‌های متنوع خصوصیت وحدت در کثرت را بیان می‌کند. در عین حال آسایش اقلیمی را نیز فراهم می‌کند.

۹-۷- مقیاس انسانی

معماری ایرانی همواره بیشترین توجه را به جنبه‌های مثبت معماری، مقیاس انسانی، تناسب و ... معطوف کرده است، بالاترین وظیفه معمار شناخت تناسب و ابعاد قسمت‌های پر و خالی و تجسم فضایی نیروهای ساکن و جاری در کالبد ساختمان بوده است.

یکی از مهم‌ترین قسمت‌های ایجاد یک فضای کالبدی، سطوح آن است که تغییرات در اندازه و تناسب آن، حالات روحی و روانی مختلفی را القاء می‌کند. چنانچه اندازه یک فضا با پیکر انسان و رفتارهای فیزیکی - روانی او در ارتباط خوب و مطلوب باشد، گفته می‌شود که فضا مقیاس انسانی دارد.

در مدرسه چهارباغ، اندام‌های بنا با در نظر گیری عملکردی دارای ارتفاع مناسب هستند. با در نظر گرفتن حجره‌ها در دو طبقه تناسب انسانی مورد توجه قرار است.

۸- نتیجه گیری

محیط فیزیکی به سبب ساختار خود می‌تواند تعاملات و در پی آن فرآیند یادگیری را تقویت و یا تضعیف نماید. از سویی دیگر تعاملات مداوم انسان‌ها با یکدیگر و با منابع محیطی، نظام‌های آموزشی جهان امروز و فردا را شکل می‌بخشد. از این رو تعریف نیازها و چگونگی سازمان‌دهی بستری که چنین نحوه‌ی یادگیری، در آن قابلیت ظهور داشته باشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

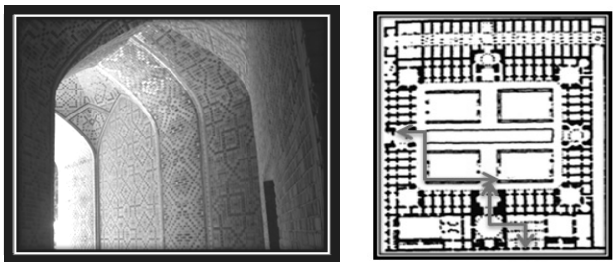

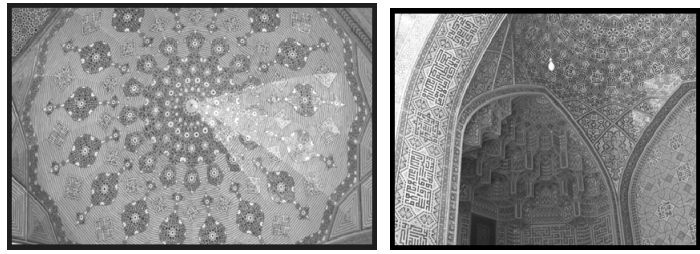
از آنجایی که مکان عنصر اصلی هویت ساکنان آن است، مدرسه‌های با هویت گذشته تجلی کالبدی باورها و ارزش‌های فرهنگی جامعه بودند. مدارس امروز با فراموشی الگوی سنتی خود و تحت تأثیر الگوی غربی هویت تاریخی خود را ازدست داده‌اند. از این رو برای باز یافتن هویت مکان‌هایمان بایستی به عوامل هویت‌بخش توجهی ویژه نماییم. چنانچه پیش از این نیز سخن به میان رفت کیفیات فضایی مکان که شامل کیفیات بصری، کیفیات عملکردی و کیفیات معنایی می‌باشند در رسیدن به این هدف می‌توانند ما را یاری کنند. مخاطب در برخورد اولیه با یک بنا آنچه را که می‌بیند نظر او را جلب می‌کند. در نتیجه کیفیات ظاهری مکان اولین عاملی است که باید به آن توجه کرد.

از این رو کیفیات ظاهری یکی از قدیمی‌ترین مدارس با هویت که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت به صورت جدولی در زیر ارائه شده است، امید است با استفاده از این کیفیات در مدارس امروزی بتوان هویت از یاد رفته‌مان را احیا بخشیم (جدول (۲)).

جدول (۲). کیفیات ظاهری مدرسه چهارباغ اصفهان. منبع: نگارندگان

کیفیت ظاهری	ارتباط کیفیات ظاهری با هویت مکانی مدرسه چهارباغ اصفهان
نفوذ پذیری بصری	<p>نفوذ پذیری بصری: ارتباطی بصری بین درون و بیرون نفوذ پذیری بصری باعث ایجاد حس یکپارچگی در مجموعه می شود و مخاطب خود را در ارتباط با طبیعت اطراف و آسمان می بیند.</p>
شفافیت	<p>شفافیت: نقطه مقابل مفهوم فضای بسته است، مسیر حرکت انسان و یا نگاه او در تداومی پیوسته قرار می گیرد. تأثیرات این ویژگی بر فضا: ارتباط درون و بیرون، تداوم، یکپارچگی، کاهش توده و افزایش فضای خالی، دل‌بازی، سبکی و نورانیت، وابستگی با مفهوم سلسله مراتب و انعطاف پذیری فضایی این ویژگی های فضایی ساختار مجموعه ای با هویت خاص خود را شکل می دهد.</p>
خوانایی در فرم	<p>خوانایی: قابلیت درک یک مکان و باز شناختن آن از سایر مکان ها فرم های ساده و متناسب با عملکرد باعث خوانایی فرمی مجموعه می شود و مخاطب را از سرگردانی می رها کند. طبق یکی از تعاریف هویت، هویت باز شناختن یک مکان از مکان های دیگر است که در اینجا به عنوان تعریف خوانایی نیز مطرح شده است.</p>
سازگاری بصری	<p>سازگاری بصری: به مفهوم متناسب بودن خصوصیت بصری محیط با عملکرد و معنی محیط هر بخش از بنا متناسب با عملکرد بنا می باشد و تغییرات ارتفاعی نیز متناسب با عملکرد آن قسمت است. بدین صورت هویتی مشخص برای مجموعه تعریف می شود.</p>

جدول (۲). ادامه

کیفیت ظاهری	ارتباط کیفیات ظاهری با هویت مکانی مدرسه چهارباغ اصفهان
محصوریت فضایی	<p>محصوریت فضایی: رابطه فاصله چشم ناظر از ارتفاع بدنه محصورکننده فضا محصوریت فضایی را با استفاده از بدنه و یا عناصر طبیعی می توان ایجاد کرد. این ویژگی باعث درک فضا توسط مخاطب شده و برای آن هویت خاصو مجزا از سایر فضاها ایجاد می کند.</p>
سلسله مراتب	<p>سلسله مراتب: تسلط بصری برخی از قسمت ها بر برخی دیگر رعایت سلسله مراتب در برقراری نظم اجزا با کل مؤثر است و موجب آمادگی ذهنی مخاطب در رسیدن به فضا مورد نظر می شود. مجموعه ای که دارای یک کل واحد و یکپارچه باشد دارای هویت خاص خود نیز می باشد.</p>
هارمونی	<p>هارمونی: همخوانی و هماهنگی مطلوب بین اجزاء موجود در یک فضا اندازه اجزاء، مصالح مورد استفاده، فرم، تناسب بنا در هماهنگی کامل باهم قرار گرفته و یک کل را تشکیل می دهد. بدین صورت ساختاری متناسب با مفهوم بنا ایجاد شده است که نشانگر با هویت بنا نیز می باشد.</p>
تزئینات	<p>تزئینات: هنر و عناصر تزئینی در خدمت اعتقادات یک ملت است و این عقاید بر کل زندگی و کاربری های مختلف معماری حاکم می باشد. برای مثال کاشی کاری های مورد استفاده در بنا بیانگر اصل وحدت در کثرت می باشد. بدین گونه می توان با استفاده از تزئینات درست به هویت ایرانی اسلامی در بنا اشاره کرد.</p>

جدول (۲). ادامه

کیفیت ظاهری	ارتباط کیفیات ظاهری با هویت مکانی مدرسه چهارباغ اصفهان
مقیاس انسانی	<p>مقیاس انسانی: ارتباط خوب و مطلوب اندازه یک فضا با پیکر انسان و رفتارهای فیزیکی- روانی او وقتی فضایی انسان‌وار طراحی شود مخاطب نسبت به آن فضا احساس تعلق خاطر بیشتری می‌کند و این یکی از مؤلفه‌های هویتی مکان است.</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> </div>

۹- منابع

- الکساندر، کریستوفر. ۱۹۷۷. معماری و راز جاودانگی. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی. ۱۳۸۷. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- پاکزاد، جهان‌شاه. ۱۳۸۵. مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری. تهران: انتشارات شهیدی.
- تقوایی، سید حسین. ۱۳۹۱. از سبک تا هویت در معماری. نشریه هنرهای زیبا ۲(۱۷): ۶۵-۷۴.
- توسلی، محمود. ۱۳۶۵. اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران (جلد اول)، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- حبیب، فرح، سید مجید نادری و حمیده فروزان‌گهر. ۱۳۸۷. پارس‌مان تبعی در گفتمان کالبد شهری و هویت (کالبد شهر تابع هویت یا هویت تابع کالبد شهر؟)، نشریه هویت شهر ۲(۳): ۸۷.
- حجت، مهدی. ۱۳۸۷. آشنایی برای مرغ باغ ملکوت. نشریه آینه خیال ۹: ۸۴-۸۸.
- دیا، داراب. ۱۳۷۸. الهام و برداشت از مفاهیم بنیادی معماری ایران، فصلنامه معماری و فرهنگ ۱(۱): ۵.
- شریفی، محمد، احمد رضوانی، محمدحسین رامشت، مجتبی رفیعیان و یوسف قویدل. ۱۳۹۲. هویت مکان و ادراک آن با رویکرد ژئوسیستمی. جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، ۲(۲۴): ۱-۲۲.
- طیبیان، منوچهر، نصیبه چربگو، انیسه عبدالهی مهر. ۱۳۹۰. بازتاب اصل سلسله مراتب در شهرهای ایرانی اسلامی، آرمان شهر ۷: ۶۳-۷۶.
- میرمقصدایی، مهتا و طالبی، ژاله. ۱۳۸۵. هویت کالبدی شهر تهران. تهران: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
- نوربرگ شولتز، کریستیان. ۱۹۹۶. معماری: معنا و مکان، ترجمه ویدا نوروز برازجانی. ۱۳۸۲. تهران: نشر جان جهان.

Reviews Place Identity with Considering Spatial Qualities in the Educational Environment (Chahar Bagh School Case Study)

Sanaz Beheshti Rad^{1,*}, Reihaneh-alsadat Sajad²

Abstract

The identity of a phenomenon is not an abstract subject separated from the other related subjects. The place that one lives in is one of the subjects related to identity, and it can affect shaping one's identity too. Since place is people connect on with the world and where they live, studying place is too important. The sense of attachment and dependence to a place stems from the identity of the place itself; Thus, a place having identity can reveal believes and ideologies of the people who belong to it, and it helps giving identity to them and shaping the sense of attachment to them.

What is known as structural pattern of school has not presented new issues today rather than the primitive ones; while the instruction contents of schools have been influenced by many changes. Parallel to the change of instruction system and schedule, the environmental patterns of schools must be developed; This is what has happened rarely contemporarily. This article tried to state a structural pattern of schools through presenting the spatial quality of traditional schools rather than the modern ones. In order to do this, a qualitative approach based on library and field study with the use of descriptive-analytic method were applied to represent, at the beginning, brief definitions of identity, place, place identity, and the factors affecting place identity; after that, one of the influential factors on place identity that consisted spatial quality of place was focused on. Finally, the physical quality of place in Chahar Bagh School was investigated.

Keywords: *Place identity, Spatial quality of place, Chahar Bagh School*

1- M.A. Student Daneshpajooan Institute of Higher Education, Isfahan

2- PhD, Conservation of Histories Building and Sites, Atr University of Isfahan

* Corresponding Author: sanaz.brad@yahoo.com